

Dzintars, Normunds. Atsevišķu latviešu valodas mācību satura jautājumu izklāsts 20. gs. 50.–70. gados. *Via scientiarum* : starptautiskās jauno lingvistu konferences rakstu krājums. 3. laidziens. Sastādītājas I. Laizāne, I. Znotiņa. Ventspils, Liepāja : Ventspils Augstskola, Liepājas Universitāte, 2016, 17.–34. lpp.

Normunds DZINTARS (Liepājas Valsts 1. ģimnāzija)

ATSEVIŠĶU LATVIEŠU VALODAS MĀCĪBU SATURA JAUTĀJUMU IZKLĀSTS 20. GS. 50.–70. GADOS

Ievads

Ilgu laiku skolu mācību programmās ar latviešu valodu kā dzimto valodu tika definēts, ka latviešu valoda apgūstama kā zinātne, gan dodot atsauci, ka visu zinātnisko sistēmu iemācīt nevar. Jāpiekrīt Artūram Ozolam, kurš ir ieteicis dzimto valodu skolā mācīt tā, lai padziļinātu skolēnos valodas izpratni un attīstītu literārās runas un rakstu prasmi, izvairoties no definīciju un likumu iekalšanas (Ozols 1967b). Skolas lingvistika (skolā apgūstamais dzimtās valodas mācību saturs) traktējama kā valodniecisko atziņu kopums, kas apgūstams skolas kursā. Mācību saturs, to atlasot un pielāgojot skolēnu vajadzībām, tiek iekļauts mācību grāmatās, kas tiek rakstītas, ievērojot mācību programmas prasības. Reizumis mācību grāmatās iekļautais mācību saturs pārsniedzis mācību programmas apjomu, piemēram, valodnieks Rūdolfs Grabis atzinis, ka mācību grāmata 5.–7. klasei 1952. gadā gan bija veidota tā, lai to varētu izmantot arī vidusskolas klasēs (Grabis 1997, 52). Raksta **mērķis** ir noskaidrot, kā saskaras lingvistikas kā zinātnes un skolas lingvistikas traktējumi atsevišķu mācību satura jautājumu izklāstā. Raksta pirmajā daļā *Valodniecības pētījumu ietekme uz latviešu valodas mācību saturu* aplūkots plašāks zinātnisko pētījumu loks, kas varēja ietekmēt skolas mācību satura izstrādi (20. gs. 50.–70. g.). Mācību satura jautājumu apskatā nav iekļautas visas pamatskolas mācību grāmatas un visas mācību satura daļas: uzmanība pievērsta atsevišķiem mācību satura jautājumiem, kurus raksta autors vēlējies īpaši izcelt. Fonētikas mācību saturā uzmanība pievērsta skaņu mijām, morfoloģijas mācību saturā – partikulām (dažādu traktējumu dēļ), sintakses mācību saturā – teikuma priekšmeta interpretācijai, kā arī vienai no grūtāk apgūstamajām mācību satura daļām 20. gs. 70. gados – vārdu savienojumu sintakseī. Publikācijā iekļautas atziņas, kas gūtas, rakstot promocijas darbu (Dzintars 2013).

Valodniecības pētījumu ietekme uz latviešu valodas mācību saturu

Latviešu valodas mācību saturs ir cieši saistīts ar pētījumiem valodniecībā, īpaši – ar latviešu valodniecības attīstību pēc Otrā pasaules kara.

Līdz pat 20. gs. 40. gadiem dominē diahronisks skatījums uz valodas parādībām, atsevišķus vēsturisko valodas pētījumu rezultātus iekļaujot arī mācību saturā. 20. gadsimta 50. gados tiek ieviests jēdziens „mūsdienu latviešu literārā valoda”, līdz tam latviešu valodas apgūvē, kā arī pētniecībā netiek konsekventi šķirti valodas vēstures fakti, izlokšņu formas un literārā valoda. A. Ozols rakstā „Latviešu rakstu valodas un literārās valodas vēstures pētīšanas metodes un sistēma”¹ piemin, ka universitātē vispārīgā latviešu valodas zinātniskā kursa vietā izveidotas 4 disciplīnas: mūsdienu latviešu literārā valoda, dialektoloģija, vēsturiskā gramatika un literārās valodas vēsture (Ozols 1967a, 453). Šāds valodniecības disciplīnu šķīrums ietekmē arī skolas mācību satura izveidi, kas tiek pakārtots strukturālisma principiem. Sinhroniskā pieeja latviešu valodniecībā saistāma arī ar tendencēm pasaulē, kur valodas vēstures pētījumi šķirti no mūsdienu valodas apraksta. Mācību saturā līdz 40. gadu beigām sastopams gan diahroniskais, gan sinhroniskais valodas parādību apraksts, bet, ievērojot jaunās tendences valodniecībā, skolas mācību saturu 50. gados arvien vairāk ietekmē sinhroniskā valodniecība un tās attīstība, tādējādi valodas vēstures fakti pakāpeniski kļūst neaktuāli un no latviešu valodas mācību satura daļēji izzūd, mācību saturā atstājot vien vēsturiskās skaņu pārmaiņas. Protams, aplūkojot valodas sistēmu, nav iespējams pavisam norobežoties no valodas vēstures, taču tās fakti kļūst tikai par konteksta informāciju, piemēram, skaidrojot pareizrakstības, vārda uzbūves jautājumus. Skolas mācību saturu ietekmē gan „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” abu sējumu iznākšana (Mllvg I 1959; Mllvg II 1962), gan citi latviešu valodniecības pētījumi: monogrāfijas, disertācijas un Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta raksti (rakstus izdod no 1952. gada līdz 1964. gadam). Laikā no 1945. gada līdz 1991. gadam ir aizstāvēta 21 disertācija², kur aplūkoti tie valodniecības jautājumi, kas, iespējams, ietekmējuši mācību saturu pamatskolā. Ne visos gadījumos droši var spriest par konkrētā valodniecībā izpētītā jautājuma iekļāvumu skolas kursā, jo daudzi autori ir bijuši arī mācību grāmatu autori, kā arī to kolēģi, tāpēc, iespējams, ka kaut kas mācību saturā ticis jau iestrādāts pirms attiecīgās disertācijas aizstāvēšanas vai monogrāfijas iznākšanas. Skolas mācību saturs, protams, ir vairāk praktiski orientēts, kas to nošķir no teorētiskās valodniecības, tāpēc skolas mācību saturu nosaka ne tik daudz

¹ Raksts pirmoreiz publicēts „Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstu” 2. numurā 1964. gadā.

² Ziņas par disertācijām skatītas grāmatā „Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas”. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010, 267.–278. lpp.

pētījuma zinātniskā novitāte, kā galvenokārt praktiskā nozīmība, izmantojamība un reālā nepieciešamība.

Tā kā mācību grāmatu autori bieži vien ir zinātnieki, tad atsevišķos gadījumos pētījumu rezultāti mācību saturā ienāk visai ātri. Īpaši jāpiemin R. Grabja vadītā autoru kolektīva sarakstītā mācību grāmata pamatskolai (Grabis, Ārensone, Niedra 1952), kurā iekļauti pētījumu rezultāti – atteikšanās no lietvārdu dalījuma celmos, vārdu savienojumu apskats, savrupināti teikuma locekļi u. c. –, kas 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā publicēti „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā” (Mllvg I 1959; Mllvg II 1962). Mācību saturā, protams, netiek iekļauti visi valodniecības pētījumu rezultāti, jo ir pamatots viedoklis, ka skolā valodu kā zinātņi iemācīt nevar. Pētījumi valodniecībā nenoris vienlīdz intensīvi, tādēļ atsevišķas mācību satura daļas tiek paplašinātas straujāk, bet citas – lēnāk. Pamatskolas mācību saturā par intonācijām teorētiskais apjoms sašaurināts, vien minēts, ka latviešu literārajā valodā lieto galvenokārt divas zilbes intonācijas: stiepto un nestiepto intonāciju (Freidenfelde, Jansone, Laure 1974b, 100), saistot to ar praktisku mērķi – skolēniem tiek mācīts, ka intonācija atsevišķos gadījumos nosaka vārda nozīmes atšķirību. Jāpiekrīt mācību satura veidotājiem 70. gados, ka pamatskolas gramatikas kursā skolēniem apgūstamas tādas zināšanas, kas izmantojamas praktiski. Protams, teorētiskās zināšanas nepieciešamas, lai skolēns spētu zināšanas izmantot praktiski, tomēr būtu ļoti rūpīgi atlasāma tā teorētiskā informācija, kas nepieciešama, apgūstot dzimto valodu.

Morfoloģijas mācību saturu pētāmajā laika posmā veidojuši un ietekmējuši lingvistiskie pētījumi gan vārddarināšanā, gan atsevišķu vārdšķiru raksturojumā. Jūlijs Kārklis 70. gadu beigās (Kārklis 1979) konstatējis, ka latviešu valodas morfoloģiskās uzbūves pētījumu ir mazāk nekā sintaksē. Valodnieks saskaitījis, ka par morfoloģijas jautājumiem ir aizstāvētas sešas disertācijas, kurās risināti jauni vai mazpētīti morfoloģijas jautājumi (Kārklis 1979, 27). Vārdšķiru gramatiskās kategorijas, piemēram, pētījusi Aina Blinkena (Blinkena 1955), Brigita Ceplīte (Ceplīte 1967; Ceplīte 1969; Ceplīte 1970a; Ceplīte 1970b; Ceplīte 1985a, Ceplīte 1985b), Jānis Endzelīns (Endzelīns 1951), Velta Staltmane (Staltmane 1958) u. c. Pētījumos gūtās atziņas vēlāk iekļautas arī latviešu valodas mācību programmu un attiecīgi – mācību grāmatu saturā: vārddarināšanas jautājumi, vārdšķiru un to gramatisko kategoriju traktējums.

Sintakses mācību satura attīstību rakstā „Latviešu valodas gramatikas izpēte” skatījis J. Kārklis (Kārklis 1979). Sintakses mācību satura raksturojumā turpmākajā tekstā izmantoti viņa uzskati, precizējot atsevišķus faktus (disertāciju nosaukumus un to aizstāvēšanas laiku), jo vietumis tie

nesakrīt ar enciklopēdiskajā izdevumā „Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas” publicēto informāciju (Bankavs, Jansone 2010).

Sintakses mācību saturu skolu gramatikās ilgu laiku ietekmē J. Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha uzskati par sintaksi un viņu pētījumi. K. Mīlenbahs sintaksi sapratis ne tikai kā teikuma locekļu, vienkāršo un salikto teikuma veidu apskatu, bet arī kā vārdšķiru mācību, t. i., vārdšķiru lietošanu teikumā, tāpēc teikuma mācībā iekļauta locījumu mācība. Šo sintaktisko pieeju locījumu mācībai vēlāk atbalstījis arī A. Ozols (Ozols 1949). J. Endzelīns savukārt teikuma mācībā izvirzījis jautājumu par vārdu grupām teikumā, liekot pamatus vārdu savienojumu sintaksei. J. Endzelīna sintakses izpratne lielā mērā noteikusi to, ka skolu gramatikās sintakses daļā tiek aplūkots tikai teikums un teikuma locekļi. A. Ozols latviešu valodniecībā attīsta mācību par vārdkopām; izvirzīti un plaši raksturoti sakārtoti vārdu savienojumi – vārdrindas (Ozols 1961, 137–252); vārdkopas pētījusi arī Emīlija Soida disertācijā „Vārdkopas jaunlatviešu publicistikajos darbos” (Soida 1954). Mācību saturu par vārdu savienojumiem ietekmē arī Ilmāra Freidenfelda pētījumi. Tā kā I. Freidenfelds ir līdzautors 1974. gadā izdotajai mācību grāmatai (Blinkena u. c. 1974), tad valodnieka pētījumi iekļauti šajā mācību līdzeklī. 80. gadu vidū mācību saturs par vārdu savienojumiem iekļauts atsevišķā izdevumā (Freidenfelds 1987).

J. Kārkliņš disertācijā „Vienkopas teikumi mūsdienu latviešu literārajā valodā” (Kārkliņš 1953) pētījis vienkopas teikuma tipus; to papildina Laimdota Ceplīša pētījums par bezkopas teikumiem disertācijā „Bezkopas konstrukcijas mūsdienu latviešu literārajā valodā” (Ceplītis 1963). Par bezkopas teikumiem rakstīts 50. gados izdotajā mācību grāmatā pamatskolai (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 262). Ir sarakstītas disertācijas, kas saistītas ar teikuma locekļu izpēti: Milda Lepika aizstāvējusi disertāciju „Noliegto pārejošo verbu objekta locījums latviešu literārajā valodā” (Lepika 1955), Jānis Rozenbergs 1957. gadā – disertāciju „Ģenitīvs bez prievārda apzīmētāja funkcijā mūsdienu latviešu literārajā valodā (salīdzinājumā ar krievu valodas konstrukcijām)” (Rozenbergs 1957). Latviešu sintaksē 50. gadu vidū tiek ieviests savrupēju (savrupinātu) teikuma locekļu jēdziens (Klements Gailums 1956. gadā aizstāvējis disertāciju „Savrupējais apzīmētājs mūsdienu latviešu literārajā valodā” (Gailums 1956)) un vēlāk – arī teikuma locekļu grupu savrupinājuma jēdziens (I. Freidenfelds 1960. gadā aizstāv disertāciju „Divdabju formas un savrupējas konstrukcijas ar nelokāmo divdabi vai daļēji lokāmo divdabi centrā jaunlatviešu publicistikā (pēc rakstu krājuma „Sēta. Daba. Pasaule” materiāliem)” (Freidenfelds 1960)). Latviešu valodas mācību saturā savrupināti teikuma locekļi minēti jau 50. gadu sākumā kā pamatskolas,

tā vidusskolas gramatikas kursā (Grabis, Ārensone, Niedra 1952; Jankevics 1954, 52).

Vairāku valodnieku disertācijās pētīta arī salikta teikuma uzbūve: Dzidra Barbare 1962. gadā aizstāvējusi disertāciju „Jaukts salikts teikums mūsdienu latviešu literārajā valodā” (Barbare 1962); saliktu pakārtotu teikumu tipus analizējusi Mirdza Briģe un 1965. gadā aizstāvējusi disertāciju „Palīgteikumu tipoloģija mūsdienu latviešu literārajā valodā” (Briģe 1965). Palīgteikumus pētījusi arī Marta Moze 1978. gadā aizstāvētajā disertācijā „Palīgteikumu struktūra mūsdienu latviešu literārajā valodā” (Moze 1978). M. Mozes pētījums latviešu valodas mācību saturu ietekmē tiešā mērā, jo, būdama mācību grāmatas (Blinkena u. c. 1974) līdzautore, viņa savos pētījumos gūtās atziņas iekļāvusi sintakses mācību līdzeklī, kas skolā lietots teju 15 gadus. Mācību grāmatā skolēniem sniegts plašs pārskats par palīgteikumu veidiem, skaidrots to lietojums, atdalīšana ar pieturzīmēm (Blinkena u. c. 1974).

Sintakses mācību skolu gramatikās ietekmē arī 1962. gadā izdotā „Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas” II daļa, kurā dots latviešu valodas sintakses struktūras raksturojums. Tāpat skolu mācību grāmatās iekļauti A. Blinkenas pētījumi interpunkcijā (1970. gadā aizstāvēta doktora disertācija „Latviešu valodas interpunkcija” (Blinkena 1970), bet monogrāfija izdota gadu ātrāk (Blinkena 1969)). 60. gadu beigās uzmanība pievērsta teksta sintakses jautājumiem, un skolu gramatikās pamatskolai gūtās atziņas iekļautas domraksta mācībā, bet ne pamatskolas sintakses kursā (Kārkliņš 1979).

Atsevišķu fonētikas mācību satura jautājumu apskats

Pozicionālās un vēsturiskās skaņu pārmaiņas

Temats par līdzskaņu mijām latviešu valodas mācību grāmatās pamatskolām aplūkots gan neatkarīgās Latvijas Republikas laikā, gan Latvijas PSR periodā. Atšķirības vērojamas gan lietotajā terminoloģijā, gan mācību satura izklāsta apjomā. Termins *līdzskaņu pārmaiņas* neatkarīgās Latvijas Republikas laika mācību grāmatās attiecināts uz skaņu pārmaiņām balsīguma ziņā, bet termins *līdzskaņu mīkstināšana* – uz vēsturiskajām skaņu pārmaiņām (Ramāns 1937, 10–11). 50. gadu 2. pusē, kad notiek jaunās gramatikas izstrāde, daži termini, kas ienāk arī skolu mācību programmā un mācību saturā, tiek mainīti – tā termina *līdzskaņu mīkstināšana* vietā tiek sāk lietot terminu *skaņu mija* (Grabis 1956, 4).

Pēc Otrā pasaules kara mācību saturā par līdzskaņu pārmaiņām nosacīti var nošķirt divus posmus: pirmo posmu var dēvēt par mācību satura vienkāršotu izklāstu (līdz 1970. gadam), otro posmu – par mācību satura teorētisku izklāstu, kura pamatā ir Alises Lauas pētījumi (Laua 1961). Līdz 1970. gadam mācību

saturā aplūkotas pārmaiņas balsīguma ziņā, kā arī ar piemēriem parādītas līdzskaņu pārmaiņas vārda saknē, minot mijas locekļus (Grabis, Ārensone, Niedra 1952 u. c. šī autoru kolektīva mācību grāmatas; Grabis, Niedra, Zirne 1963 u. c. šī autoru kolektīva mācību grāmatas): *ēka – ēciņa; lasis – laši; kurmis – kurmji* u. c. 1970. gadā teorētiskais materiāls kļūst plašāks (sk. 1. tabulu), iekļaujot tajā gan patskaņu un divskaņu miju, gan arī diferencējot līdzskaņu pārmaiņas sīkāk.

1. tabula

**Skaņu pārmaiņu mācību satura apjoma pieaugums
20. gadsimta 60.–70. gados**

Mācību programmas izdošanas gads	Mācību saturs
1960.	Balsīgo līdzskaņu un nebalsīgo līdzskaņu pārmaiņas vārdu izrunā. Līdzskaņu mija.
1970.	Patskaņu un divskaņu mija. Līdzskaņu pozicionālā mija un citas pozicionālās pārmaiņas. Līdzskaņu un līdzskaņu grupu vēsturiskā mija: a) līdzskaņa j noteiktā mija; b) patskaņu i, e, ī, ē un divskaņa ie noteiktā mija; c) līdzskaņu t, d noteiktā mija. Vēsturiskais līdzskaņu zudums.

Mācību satura attīstības tendences liecina, ka jaunāko pētījumu iekļaušana pamatskolas mācību programmā palīdz veidot zinātniski pamatotu miju klasifikāciju, bet palielina arī teorētiskā materiāla apjomu. Salīdzinot ar vidusskolai paredzēto mācību saturu par skaņu pārmaiņām, jāsecina, ka pamatskolas mācību saturā iekļauta tā pati klasifikācija, kas vidusskolas mācību saturā formulēta jau 60. gadu sākumā (Freidenfelds u. c. 1963, 34–46) (vidusskolas kursā gan ir detalizētāks skaņu miju apraksts). Skaņu miju zinātniskais izklāsts saglabāts visos pamatskolas mācību grāmatu izdevumos 70.–90. gados, kursu par skaņu pārmaiņām iekļaujot 6. vai 7. klasē (Freidenfelde, Jansone, Laure 1973; Apinis u. c. 1991).

Atsevišķu morfoloģijas mācību satura jautājumu apskats

Partikulas

Partikulas pamatskolas mācību saturā ir jaunākā vārdšķira, kas skolu mācību grāmatās iekļauta 20. gs. 50. gadu sākumā, tādēļ mācību satura izklāstā vērojams teorētiskā materiāla pieaugums. Tiek izstrādāta partikulu klasifikācijas sistēma, kas tiek laika gaitā mainīta, dažas partikulas uzskatot

par saikļiem. 70. gadu vidū mācību saturā 6. klasē tiek iekļauts temats par salīdzinātārvārdiem, kas saukti par vārdiem, kuri pēc nozīmes ir tuvi partikulām, – *kā, nekā, it kā, tā kā* (Freidenfelde, Jansone, Laure 1976, 77). Šāds iedalījums jauc skolēniem vārdšķiras jēdzienisko izpratni, jo salīdzināšana ir funkcija, ko veic partikula, tādējādi korekti būtu runāt par salīdzinājuma partikulām. 1984. gada mācību grāmatas izdevumā salīdzinātārvārdu jēdziens netiek lietots 5. klases mācību kursā (Freidenfelde, Jansone, Laure 1984b), bet tie aplūkoti saistībā ar vārdu savienojumu sintaksi 6. klasē (Freidenfelds 1987, 14). Iekļaujot salīdzinājuma konstrukcijas jēdzienu, mācību grāmatas autori morfoloģijas kursā iepludina sintakses kursam piederīgu jautājumu (Mllvg II 1962, 377). Protams, skolas mācību kursam nav jāatkārto akadēmiskās gramatikas sistēma, tomēr šāds iekļāvums nav vērtējams kā pamatots. Salīdzinājuma partikulu lietošanu savulaik raksturojis Alfrēds Jankevics (Jankevics 1967, 140–147), arī Aina Miķelsone (Miķelsone 1982, 141–146). 90. gadu sākumā mācību saturā salīdzinātārvārdi *kā, nekā* netiek uzlūkoti par partikulām, bet gan par saikļiem (Apinis u. c. 1991, 92–93).

Skolas mācību saturā ieteicama ir stabilitāte, tādēļ nepieciešama izšķiršanās par vārdu *kā, nekā* piederību vienai vārdšķirai, kas šajā gadījumā ir partikulas.

Atsevišķu sintakses mācību satura jautājumu apskats

Teikuma priekšmets

40. gadu pamatskolas mācību grāmatās (Tirzmalā, Deglava 1945, 134–135; 1947, 112–113; 1950, 132–133) tiek mācīts par vienkāršo teikuma priekšmetu, norādot, ka parasti tas atbild uz jautājumu *kas?*, bet dažreiz iespējams arī cits teikuma priekšmeta jautājums (loģiskais teikuma priekšmets). Mācību saturā dots skaidrojums, kuru vārdšķiru vārdi var būt par teikuma priekšmetu. Lai gan nav atsevišķa skaidrojuma par saliktiem teikuma locekļiem, piemērā minēts, ka par teikuma priekšmetu var būt vesels teikums: „„Miers baro, nemiers posta” ir sakāmvārds.” (Tirzmalā, Deglava 1945, 134).

50. gadu sākumā mācību saturā par teikuma priekšmetu notikušas izmaiņas: autori atteikušies no termina *loģiskais teikuma priekšmets*, atstājot tikai skaidrojumu, ka teikuma priekšmets parasti ir nominatīvā un atbild uz jautājumu *kas?*; teikuma priekšmets saukts par neatkarīgu teikuma loekli; jauns mācību saturā ir skaidrojums par teikuma priekšmeta izteikšanas iespējām ar vārdu kopām, kas mūsdienu gramatikā apzīmēti, izmantojot terminu *nedalāmi vārdu savienojumi* (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 225–227; 1953, 219–222). 50. gadu otrajā pusē tiek precizētas salikta teikuma priekšmeta izteikšanas iespējas, veidojot iedalījumu pēc tā, kuri vārdu

savienojumi ir salikta teikuma priekšmeta pamatā: salikti nosaukumi un dažādi vārdu savienojumi, kas atbild uz jautājumu *kas?* (Grabis, Ārensone, Niedra 1958, 257; 1959, 257). Mācību saturā par teikuma priekšmetu izmaiņu nav arī R. Grabja, Veras Niedras un Elfās Zirnes mācību grāmatās 5.–8. klasei, kas iznāk 20. gs. 60.–70. gados.

1970. gada mācību programmā tiek iekļauts jēdziens par teikuma priekšmetu kā vienu no divkopu teikuma virslocekļiem. Vidusskolām paredzētajās mācību grāmatās par vienkopu un divkopu teikumiem runāts jau 60. gadu sākumā (Gailums, Vilāns 1961, 14), tādējādi secināms, ka 70. gadu sākumā notiek pamatskolas un vidusskolas mācību satura vienādošana. Mācību grāmatās pamatskolai mācību saturs par teikuma priekšmetu izklāstīts gan 4. klasē (Freidenfelde, Jansone, Laure 1971; 1974a; 1984a), gan 7. klasē (Blinkena u. c. 1974). 4. klases kursā teikuma priekšmeta raksturojums ir lakonisks, akcentējot tikai būtisko. 7. klasē mācību saturā izmantota sarežģītāka teikuma priekšmeta definīcija: „Teikuma priekšmets ir tas divkopu teikuma virsloceklis, kurš nosauc runas priekšmetu un uz kuru attiecas ar izteicēju izsacītais apgalvojums vai noliegums. Teikuma priekšmets parasti atbild uz jautājumu *kas?*” (Blinkena u. c. 1974, 49)

80. gadu beigās 5. klases mācību grāmatā (Apinis, Ceplīte, Strautiņa 1989, 23) teikuma priekšmets raksturots tāpat kā Zaigas Freidenfeldes, Laimas Jansones un Annas Laures mācību grāmatā, bet skolēniem tiek piedāvāti analītiski uzdevumi, kuros jāizskaidro teikuma priekšmeta izveides īpatnības. Izpratne par teikuma priekšmetu tiek padziļināta 8. klases mācību grāmatā (Koluža, Lāce, Megi 1989, 42–44). Atšķirībā no iepriekšējā mācību grāmatas izdevuma (Blinkena u. c. 1974) teikuma priekšmets vairs netiek raksturots kā divkopu teikuma virsloceklis. Mācību saturā par teikuma priekšmetu iekļauts skaidrojums, ka teikuma priekšmets aiz noliegtā darbības vārda var atbildēt uz jautājumu *kā?* vai arī uz citu jautājumu (Koluža, Lāce, Megi 1989, 43). 1989. gada mācību grāmatas izdevumā vairs netiek aplūkots teikuma priekšmeta novietojums, kam ir stilistiska nozīme.

Vārdu savienojumu sintakse

Vārdu savienojumu sintakse ir tā sintakses daļa, kas pamatskolas mācību saturā tiek te iekļauta, te izņemta no tā. Vērojams dažāda apjoma vārdu savienojumu sintakses jautājumu iekļāvums mācību saturā. Mācību satura plašumu lielā mērā nosaka valodniecisko darbu un pētījumu daudzums par vārdu savienojumu sintaksi. Vārdu savienojumi aplūkoti arī J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā”, kur runāts par jau pieminētajām grupām teikumā (grupas ar verbu centrā, grupas ar substantīvu centrā u. c.) (Endzelīns 1951, 1021–1025).

A. Ozola disertācijā „Latviešu klasisko tautasdziesmu sintakses jautājumi” tāpat ir pētītas vārdkopas, vārdrindas, teikuma locekļi, teikuma gramatiskais centrs; šie jautājumi popularizēti līdz ar grāmatas „Latviešu tautasdziesmu valoda” (Ozols 1961) izdošanu. Protams, vārdu savienojumu sintakse ir nepieciešams mācību saturs, lai skolēni prastu veidot pareizus vārdu savienojumus, pareizus teikumus, kā arī apgūt un lietot interpunkciju. Vārdu savienojumu sintakse latviešu valodas mācību programmās pamatskolai iekļauta 1952. gadā, kad skolēniem 6. klasē paredzēts apgūt tādus tematus kā sakārtojuma, pakārtojuma saistījums; pakārtojuma veidi: saskaņojums, pārvaldījums, piekļāvums (Programa 1952, 10). Laika posms, kad pamatskolas skolēni apgūst vārdu savienojumu sintakses kursu, ir ļoti īss, jo jau 1955. gada mācību programmā šie jēdzieni vairs nav iekļauti (mācību grāmatās tie ir sastopami līdz 1956. gadam). 1960. gadā mācību programmā (Programa 1960, 14) atkal tiek iekļauts temats par vārdu saistījumu teikumā un vārdu saistījuma veidiem (sakārtojumu un pakārtojumu), saglabājot šādu mācību satura apjomu līdz 1969. gada pamatskolas mācību programmai. Sākot ar 1970. gada mācību programmu (Programmu krājums 1970, 226–227), mācību saturā pamatskolai iekļauts pilns vārdu savienojumu sintakses kurss, ko līdz 80. gadu pirmajai pusei apgūst 7. klasē, bet 1987. gada mācību programmā vārdu savienojumu sintakses jautājumi apgūstami jau 6. klasē (Programma 1987, 38–39). Vārdu savienojumu sintakse pamatskolas mācību programmā vēl iekļauta 1990. gadā (Programma 1990, 39–40).

Pirmā latviešu valodas mācību grāmata pamatskolai, kurā aplūkots vārdu saistījums teikumā, izdota 1952. gadā (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 219–223). Mācību saturā runāts par diviem galvenajiem vārdu saistījuma veidiem – sakārtojumu un pakārtojumu. Pakārtojuma apskatā skaidrota atkarīgā un neatkarīgā vārda noteikšana, tādējādi iesākot runāt par pakārtojuma veidiem vārdkopā. Mācību grāmatā pakārtojuma veidi iekļauti fakultatīvi, t. i., iespiesti petitā, toties skaidrojumos atklāta saskaņojuma, pārvaldījuma un piekļāvuma nozīme un izveide. Tā kā vēlāk tiek mācīts par teikuma locekļu saistījumu, aplūkots saskaņotais un nesaskaņotais apzīmētājs, tad šīs pamatzināšanas vārdu savienojumu sintaksē ir nepieciešamas.

Mācību grāmatas atkārtotajos izdevumos 1958. un 1959. gadā mācību saturs par pakārtojumu nav izvērsti plašāk, tādējādi saskaņojums, pārvaldījums un piekļāvums netiek pieminēti (Grabis, Ārensone, Niedra 1958; 1959). Mācību satura sašaurinājumu varētu ietekmēt prasība vienkāršot mācību programmas, atslogojot mācību saturu no skolēnu vecumposmam nepiemērotu zināšanu apguves. Iespējams, ka šī nostādne arī likusi mācību grāmatas autoru kolektīvam atteikties no detalizētas pakārtojuma veidu analīzes.

Likumsakarīgi, ka mācību grāmatā palīglocekļu apskatā apzīmētājs vairs netiek iedalīts saskaņotā un nesaskaņotā apzīmētājā.

Mācību saturā izmaiņas notiek 1963. gadā izdotajā mācību grāmatā (Grabis, Niedra, Zirne 1963, 270), kur minēti trīs vārdu savienojumu veidi (sakārtojums, savstarpēji atkarīgais saistījums un pakārtojums). Iepriekšējos mācību grāmatas izdevumos bija minēts tikai sakārtojums un pakārtojums, par savstarpēji atkarīgu vārdu saistījumu norādot, ka šie vārdi var būt arī pakārtojumā (Grabis, Ārensone, Niedra 1959, 252). Jaunajā mācību grāmatā šie vārdu savienojumi likumsakarīgi tiek šķirti, jo tiem ir dažāds saistījums un nozīme. Mācību grāmatās pamatskolai vārdu savienojumu sintakses kursā nenotiek izmaiņas līdz 70. gadu sākumam, kad, kā jau minēts programmu apskatā, 1970. gada mācību programmā iekļauts apjomīgs vārdu savienojumu sintakses kurss.

Mācību grāmatā ievietotās definīcijas formulētas visai sarežģītā valodā, kas rosina uz pārdomām, vai skolēni var viegli uztvert tik abstrakti formulētus likumus. Salīdzinājumam: 1969. gada mācību grāmatas izdevumā par vārdu savienojumiem teikts, ka „teikumā savstarpēji saistītie vārdi izveido vārdu savienojumus” (Grabis, Niedra, Zirne 1969, 269), bet 1974. gada mācību grāmatas izdevumā par vārdu savienojumiem teikts šādi: „Nozīmes un formas ziņā saistīti patstāvīgi vārdi veido vārdu savienojumus. Patstāvīgie vārdi ir vārdu savienojumu locekļi.” (Blinkena u. c. 1974, 7) Liels teorētiskā materiāla apjoms veltīts vārdu savienojumu veidu apguvei, nav gan īsti skaidrs, kāda nozīme pamatskolas skolēna valodas izjūtas attīstībā ir dažādu pakārtojuma veidu analīzei vārdkopās. Piemēram, pārvaldījuma definīcija: „Pārvaldījums ir tāds pakārtojums, kur vārdkopas atkarīgais loceklis visos gadījumos nostājas vienā un tai pašā neatkarīgā locekļa un prievārda (pusprievārda) noteiktā formā. Atšķirībā no saskaņojuma pārvaldījumā atkarīgā locekļa forma nemainās, ja maina neatkarīgā locekļa formu.” (Blinkena u. c. 1974, 20) Ja salīdzina šo definējumu ar 1952. gadā formulēto pārvaldījuma definīciju, redzama liela atšķirība: „Pārvaldījums ir pakārtojuma veids, kurā neatkarīgais vārds nosaka atkarīgā vārda locījumu.” (Grabis, Ārensone, Niedra 1952, 222) Ja skolēni iepazīstināmi ar vārdkopām, tad pamatskolas posmā tas darāms, izmantojot pēc iespējas vienkāršākus skaidrojumus, jo citādi nekļūst skaidrs, kāds ir mācību mērķis.

Mācību saturā pamatskolai iekļauts vārdrindas jēdziens, kur aplūkoti tie vārdu savienojuma locekļi, kas saistīti sakārtojumā. To var uzskatīt arī par mācību satura attīstību, jo iepriekšējās mācību grāmatās ir minēts, ka vārdi var būt saistīti sakārtojumā – vai nu ar saikļiem, vai bez tiem (Grabis, Niedra, Zirne 1969, 270), bet termins *vārdrinda* netiek minēts. Vārdrindu apskatā mācību grāmatas autori aplūko dažādus formu saistīšanas paņēmienus,

noskaidro vienlīdzīgu un atkārtotu teikuma locekļu izveides teorētisko pamatojumu (Blinkena u. c. 1974, 29).

1987. gadā vārdu savienojumu sintakses mācību saturs tiek izņemts no mācību grāmatas un iekļauts atsevišķā brošūrā (Freidenfelds 1987), kas paredzēta 6. klases skolēniem. Tas darīts, lai atslogotu mācību saturu 7. un 8. klasē, tādējādi atvēlot vairāk laika teikuma sintaksei un interpunkcijai. Salīdzinot I. Freidenfelda sarakstīto mācību līdzekli vārdu savienojumu sintaksē ar autoru kolektīva mācību grāmatas pārstrādāto izdevumu (Blinkena u. c. 1986), konstatējamas atšķirības mācību satura izklāstā. I. Freidenfelds norāda, ka sintaksei ir trīs sastāvdaļas: vārdu savienojumu sintakse, teikuma sintakse un teksta sintakse (Freidenfelds 1987, 9). Iepriekšējā mācību grāmatā akcentēts, ka sintaksei ir tikai divas galvenās sastāvdaļas: vārdu savienojumu sintakse un teikuma sintakse (Blinkena u. c. 1986, 5). Tādējādi I. Freidenfelda mācību līdzekli var uzskatīt par pirmo, kurā pamatskolas kursā minēta teksta sintakse kā līdzvērtīga sintakses daļa, kas skolas kursā pētītajā laika periodā nav aplūkota. Tiek izveidota arī pabeigta sintakses struktūra: vārdu savienojums → teikums → teksts.

Vārdu savienojuma jēdziena skaidrojums abās mācību grāmatās veikts līdzīgi, tikai I. Freidenfelds definīcijā vairs neakcentē, ka patstāvīgie vārdi ir vārdu savienojuma locekļi, kā tas minēts A. Blinkenas un autoru kolektīva mācību grāmatā (Blinkena u. c. 1986, 7). Bez šāda papildu skaidrojuma vārdu savienojuma jēdziens ir pietiekami saprotams, jo pateikts, ka patstāvīgi vārdi veido vārdu savienojumus. Atzinīgi vērtējama I. Freidenfelda veidotā uzdevumu kopa vārdu savienojuma jēdziena noskaidrošanai un izpratnes nostiprināšanai. Skolēniem jādomā, jāizvērtē vārdu savienojuma stilistiskā nozīme; norādīts, kuri vārdu savienojumi runā būtu skaužami; aplūkotās vārdu savienojumu semantiskās atšķirības dažādu vārddarināšanas paņēmienu dēļ. Mācību līdzeklī piedāvātā problēmsituācija rosina attīstīt ne vien skolēnu loģisko domāšanu, bet arī valodas izjūtu (Freidenfelds 1987, 10–13).

Vārdu saistīšanas līdzekļu aprakstā minēti galvenie paņēmieni vārdu saistīšanai vārdu savienojumos, bet I. Freidenfelda mācību grāmatā nav raksturota vārdu novietojuma nozīme vārdu saistīšanā (Blinkena u. c. 1986, 12–14). Viņš raksta par vārdu apvienojumu runas plūsmā, bet ne tik detalizēti apskata vārdšķiru lomu vārdu savienojumos.

6. klases mācību grāmatā vienkāršoti ir pakārtojuma un vārdkopas jēdziena skaidrojumi, salīdzinot ar identisku jēdzienu skaidrojumiem 1986. gada mācību grāmatas izdevumā. I. Freidenfelds dod aprakstošu pakārtojuma jēdziena skaidrojumu: „Ja viens vārds ir atkarīgs no otra, tad tie ir pakārtojuma attieksmē.” (Freidenfelds 1987, 21) Iepriekš pakārtojums raksturots šādi: „Tāda attieksme starp valodas vienībām (vārdu savienojuma

locekļiem, teikuma locekļiem, salikta teikuma daļām), kur viena vienība atkarīga no citas vienības, ir pakārtojums.” (Blinkena u. c. 1986, 19) Protams, ka aprakstošs jēdziena skaidrojums 6. klases skolēnam vieglāk uztverams, tāpēc saprotami mācību grāmatas autora centieni mācību saturu izklāstīt pēc iespējas vienkāršāk, tajā pašā laikā nezaudējot zinātniskumu.

Vārdkopas jēdziena noskaidrošanā un zināšanu nostiprināšanā I. Freidenfelds izmanto modeļu veidošanas paņēmieni – skolēniem jāveido vārdkopas pēc noteiktiem modeļiem: ir minētas vārdšķiras, skolēniem jāizdomā piemēri (Freidenfelds 1987, 24). Tā nav tikai abstraktu modeļu darināšana, jo izveidotās vārdkopas ir jāiesaista teikumā, tādējādi rādot skolēniem vārdu savienojumu (šajā gadījumā – vārdkopu) praktisko izmantojamību teikuma izveidē.

Algoritmiskiem līdzīgi modeļi izmantoti, mācot arī pakārtojuma veidus vārdkopās; to var uzskatīt par novitāti vārdu savienojumu apgūvē pamatskolā, jo līdz tam šāda pieeja netiek praktizēta (Freidenfelds 1987, 27–33). Par algoritmiskām shēmām fonētikas mācīšanās rakstījusi Vaira Strautiņa, norādot, kādas prasības tām izvirzāmas: domāšanas operācijām jābūt elementārām, viennozīmīgām un saprotamām; operāciju skaitam jābūt minimālam; starp operācijām jābūt loģiskai sakarībai; loģiskajai shēmai jābūt tādai, kas piemērota zināmam uzdevuma tipam (Strautiņa 1977, 91–94). Iespējams, ka vārdkopu apgūvē šādu algoritmisku modeļu izmantošana var skolēniem palīdzēt labāk uztvert un saprast vārdu savienojumu veidošanās mehānismu. Abos mācību līdzekļos vienlīdz liela uzmanība atvēlēta pakārtojuma veidu analīzei, kas izkārtota gan tabulā (Blinkena u. c. 1986, 26–27), gan kā instrukcija ar veicamo darbību aprakstu (Freidenfelds 1987, 39).

Savstarpēji atkarīgu vārdu savienojumu aprakstā I. Freidenfelds īpaši akcentē šī vārdu savienojuma nozīmi teikuma veidošanā (Freidenfelds 1987, 43), aktualizējot skolēnu zināšanas par gramatisko centru kā teikuma veidotāju. Vairāk izvērsti nekā 1986. gada mācību grāmatā I. Freidenfelds skaidro saitiņas jēdzienu un paņēmienus tās noteikšanai (Freidenfelds 1987, 44–47). A. Blinkenas un citu autoru mācību grāmatā ir saitiņas nozīmes skaidrojums, bet nav praktisku padomu, kā saitiņa nosakāma vārdu savienojumā (Blinkena u. c. 1986, 28). 6. klases skolēni ir apguvuši darbības vārda salikto laiku veidošanu, tāpēc vārdu savienojumu sintakses kursā saitiņas nozīmei būtu jābūt uztveramai. Šaubas gan rada tas, vai skolēni 6. klasē tiešām apzināti spēj nošķirt atsevišķu darbības vārda izmantojumu dažādās gramatiskās nozīmes.

Vārdrindas jēdziena definīcijā I. Freidenfelds iekļauj arī norādi uz atkārtotajiem teikuma locekļiem. 1986. gada mācību grāmatas izdevumā vārdrindas definīcijā nav norādes par atkārtotajiem teikuma locekļiem

(Blinkena u. c. 1986, 30), lai gan mācību grāmatas tekstā ir rodams skaidrojums, ka „vādrindas rodas arī tad, ja vienu un to pašu vārdu atkārtoti” (Blinkena u. c. 1986, 31). Jauns I. Freidenfelda mācību līdzeklī ir precizējums vādrindas locekļu nozīmes sakaru raksturojumā: tiek norādīti vienojuma, pretstata un šķīruma saikļi (Freidenfelds 1987, 52), kas maina vārdu savienojuma nozīmi, tāpēc tie svarīgi arī stilistikas jautājumu apgūvē.

Secināms, ka I. Freidenfelda mācību līdzeklis vārdu savienojumu sintaksē 6. klasei ir atslogots teorētiskajā ziņā, lai gan, protams, nezaudē zinātnisko precizitāti. Mācību saturs tajā izklāstīts tā, lai skolēns varētu pētīt, meklēt, secināt, analizēt, tātad attīstīt loģisko domāšanu un valodas izjūtu. Protams, vārdu savienojumu sintakse ir sintakses sastāvdaļa, kas pamatskolā apgūstama, izmantojot vecumposmam piemērotu metodisko pieeju, pamatojot, kāpēc nepieciešams apgūt vārdu savienojumu sintaksi. Atteikšanās no vārdu savienojumu sintakses mācīšanas pamatskolā, pēc raksta autora domām, saistīta ar 2 iemesliem: 1) mācību satura atslogošana; 2) vārdu savienojumi atklājas teikumā, un skolas mācību saturā joprojām iekļauti teikuma locekļi.

Bibliogrāfija

Avoti

1. Mācību grāmatas

1. **Apinis u. c. 1991 – Apinis, Margonis, Freidenfelde, Zaiga, Freidenfelds, Ilmārs, Paegle, Dzintra, Strautiņa, Vaira. *Latviešu valoda 7. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1991.**
2. **Apinis, Ceplīte, Strautiņa 1989 – Apinis, Margonis, Ceplīte, Brigita, Strautiņa, Vaira. *Latviešu valoda 5. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1989.**
3. **Blinkena u. c. 1974 – Blinkena, Aina, Cīrulle, Dzidra, Cīrulis, Kārlis, Freidenfelds, Ilmārs, Moze, Marta. *Latviešu valoda 7. – 9. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1974.**
4. **Blinkena u. c. 1986 – Blinkena, Aina, Cīrulle, Dzidra, Cīrulis, Kārlis, Freidenfelds, Ilmārs, Moze, Marta. *Latviešu valoda 7. un 8. klasei*. 9. izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1986.**
5. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1971 – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna. *Latviešu valodas mācība 4. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1971.**
6. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1973 – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna. *Latviešu valodas mācība 6. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1973.**
7. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1974a – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna. *Latviešu valodas mācība 4. klasei*. II izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1974.**
8. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1974b – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna. *Latviešu valodas mācība 6. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1974.**
9. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1976 – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna. *Latviešu valodas mācība 6. klasei*. II izdevums. Rīga : Zvaigzne, 1976.**

10. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1984a** – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna. *Latviešu valodas mācība 4. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1984.
11. **Freidenfelde, Jansone, Laure 1984b** – Freidenfelde, Zaiga, Jansone, Laima, Laure, Anna. *Latviešu valodas mācība 5. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1984.
12. **Freidenfelds 1987** – Freidenfelds, Ilmārs. *Latviešu valodas mācība 6. klasei. Sintakse*. Rīga : Zvaigzne, 1987.
13. **Freidenfelds u. c. 1963** – Freidenfelds, Ilmārs, Jankevics, Alfrēds, Kārkliņš, Jūlijs, Laua, Alise, Martinsone, Irma, Soida, Emīlija. *Latviešu valoda 9.–11. klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
14. **Grabis, Ārenšone, Niedra 1952** – Grabis, Rūdolfs, Ārenšone, Grieta, Niedra, Vera. *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1952.
15. **Grabis, Ārenšone, Niedra 1953** – Grabis, Rūdolfs, Ārenšone, Grieta, Niedra, Vera. *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1953.
16. **Grabis, Ārenšone, Niedra 1958** – Grabis, Rūdolfs, Ārenšone, Grieta, Niedra, Vera. *Latviešu valodas mācība V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1958.
17. **Grabis, Ārenšone, Niedra 1959** – Grabis, Rūdolfs, Ārenšone, Grieta, Niedra, Vera. *Latviešu valodas gramatika V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.
18. **Grabis, Niedra, Zirne 1963** – Grabis, Rūdolfs, Niedra, Vera, Zirne, Elfa. *Latviešu valodas mācība 5.–8. klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1963.
19. **Grabis, Niedra, Zirne 1969** – Grabis, Rūdolfs, Niedra, Vera, Zirne, Elfa. *Latviešu valodas mācība 5.–8. klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1969.
20. **Jankevics 1954** – Jankevics, Alfrēds. *Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei*. II daļa. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1954.
21. **Koluža, Lāce, Megi 1989** – Koluža, Rūta, Lāce, Rita, Megi, Dzidra. *Latviešu valoda 8.–9. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1989.
22. **Ramāns 1937** – Ramāns, Viktors. *Latviešu gramatika pamatskolām : sistēmatisks kurss*. Devītais izdevums. Rīga : A. Gulbja izdevniecība, 1937.
23. **Tirzmaļa, Deglava 1945** – Tirzmaļa, Anna, Deglava, Zigrīda. *Latviešu valodas mācība (V–VII klasei)*. Rīga : VAPP grāmatu apgāds, 1945.
24. **Tirzmaļa, Deglava 1947** – Tirzmaļa, Anna, Deglava, Zigrīda. *Latviešu valodas gramatika (V–VII klasei)*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1947.
25. **Tirzmaļa, Deglava 1950** – Tirzmaļa, Anna., Deglava, Zigrīda. *Latviešu valodas gramatika (V–VII klasei)*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1950.

2. Mācību programmas

1. **Programa 1952** – *Latviešu valodas un literatūras lasīšanas programma skolām ar latviešu mācību valodu V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1952.
2. **Programa 1960** – *Latviešu valodas programma. Literatūras lasīšanas programma. V–VII klasei*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1960.

3. **Programmu krājums 1970** – *Jauno mācību programmu krājums vispārizglītojošām skolām*. Rīga : Zvaigzne, 1970.
4. **Programma 1987** – *Latviešu valodas programma 4.–11. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1987.
5. **Programma 1990** – *Latviešu valodas eksperimentālā programma 5.–12. klasei*. Rīga : Zvaigzne, 1990.

Izmantotā literatūra

1. **Bankavs, Jansone 2010** – **Bankavs, Andrejs, Jansone, Ilga**. *Valodniecība Latvijā: fakti un biogrāfijas*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2010.
2. **Barbare 1962** – **Barbare, Dzidra**. *Jaukts salikts teikums mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Pauls Ariste. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1962.
3. **Blinkena 1955** – **Blinkena, Aina**. Izsauksmes vārdi un to lietošana mūsdienu latviešu valodā. *LPSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti*, 5. Rīga : Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1955, 5.–22. lpp.
4. **Blinkena 1969** – **Blinkena, Aina**. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zinātne, 1969.
5. **Blinkena 1970** – **Blinkena, Aina**. *Latviešu valodas interpunkcija*. [Disertācija filoloģijas zinātņu doktora grāda ieguvei]. Rīga : LPSR ZA, 1970.
6. **Brīge 1965** – **Brīge, Mirdza**. *Palīgteikumu tipoloģija mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]. Rīga : LVU, 1965.
7. **Ceplīte 1967** – **Ceplīte, Brigita**. Par noteikto un nenoteikto adjektīvu lietojumu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 3. laid. Rīga : Liesma, 1967, 133.–140. lpp.
8. **Ceplīte 1969** – **Ceplīte, Brigita**. Dažas atkāpes no normas noteiktās galotnes lietošanā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 5. laid. Rīga : Liesma, 1969, 128.–153. lpp.
9. **Ceplīte 1970a** – **Ceplīte, Brigita**. Vēlreiz par noteiktajām un nenoteiktajām galotnēm. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 6. laid. Rīga : Liesma, 1970, 145.–151. lpp.
10. **Ceplīte 1970b** – **Ceplīte, Brigita**. *Noteiktības un nenoteiktības kategorija latviešu valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Antonija Ahero. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1970.
11. **Ceplīte 1985a** – **Ceplīte, Brigita**. *Mēs, nevis mēs ar tevi. Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21. laid. Rīga : Avots, 1985, 88.–91. lpp.
12. **Ceplīte 1985b** – **Ceplīte, Brigita**. Attieksmes vietniekvārdu *kas* un *kurš* lietošana. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 21. laid. Rīga : Avots, 1985, 136.–139. lpp.
13. **Ceplītis 1963** – **Ceplītis, Laimdots**. *Bezkopas konstrukcijas mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1963.
14. **Dzintars 2013** – **Dzintars, Normunds**. *Latviešu valodas mācību satura attīstība pamatskolā no 1940. gada līdz 1991. gadam: lingvodidaktiskais aspekts*. [Disertācija

- filoloģijas doktora grāda ieguvei]; zin. vad. Diāna Laiveniece. Liepāja: Liepājas Universitāte, 2013.
15. **Endzelīns 1951 – Endzelīns, Jānis.** Latviešu valodas gramatika. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1951.
 16. **Freidenfelds 1960 – Freidenfelds, Ilmārs.** *Divdabju formas un savrupējas konstrukcijas ar nelokāmo divdabi vai daļēji lokāmo divdabi centrā jaunlatviešu publicistikā (pēc rakstu krājuma „Sēta. Daba. Pasaule” materiāliem).* [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Jūlijs Kārklīšs. Rīga : LVU, 1960.
 17. **Gailums 1956 – Gailums, Klements.** *Savrupējais apzīmētājs mūsdienu latviešu literārajā valodā.* [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]. Rīga : LVU, 1956.
 18. **Gailums, Vilāns 1961 – Gailums, Klements, Vilāns, Otomārs.** *Latviešu valodas gramatika VIII–XI klasei.* 2. daļa. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
 19. **Grabis 1956 – Grabis, Rūdolfs.** Apspriede par mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikas jautājumiem. *Skolotāju Avīze*, 1956, 16. okt., 4. lpp.
 20. **Grabis 1997 – Grabis, Rūdolfs.** *Atmiņu druskas.* Savai valodai. Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums. Rīga : Latviešu valodas institūts, 1997, 8.–67. lpp.
 21. **Jankevics 1967 – Jankevics, Alfrēds.** Piezīmes par salīdzinājuma partikulas *kā* lietošanu. *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 3. laid. Rīga : Liesma, 1967, 140.–147. lpp.
 22. **Kārklīšs 1953 – Kārklīšs, Jūlijs.** *Vienkopas teikumi mūsdienu latviešu literārajā valodā.* [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Pauls Ariste. Rīga : LVU, 1953.
 23. **Kārklīšs 1979 – Kārklīšs, Jūlijs.** Latviešu valodas gramatikas izpēte. *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 15. laid. Rīga : Liesma, 1979, 18.–31. lpp.
 24. **Laua 1961 – Laua, Alise.** *Mūsdienu latviešu literārās valodas fonētikas jautājumi.* Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
 25. **Lepika 1955 – Lepika, Milda.** *Noliegto pārejošo verbu objekta locījums latviešu literārajā valodā.* [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Jānis Endzelīns. Rīga : LVU, 1955.
 26. **Miķelsone 1982 – Miķelsone, Aina.** *Daži kā, nekā lietojumi.* *Latviešu valodas kultūras jautājumi.* 17. laid. Rīga : Avots, 1982, 141.–146. lpp.
 27. **Millvg I 1959 – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika.** 1. sēj. Rīga : LPSR ZA, 1959.
 28. **Millvg II 1962 – Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika.** 2. sēj. Rīga : LPSR ZA, 1962.
 29. **Moze 1978 – Moze, Marta.** *Palīgteikumu struktūra mūsdienu latviešu literārajā valodā.* [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Aina Blinkena. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1978.

30. **Ozols 1949** – **Ozols, Arturs**. Sintaktiskā pieeja locījumu mācībai. *Padomju Latvijas Skola*, Nr. 2, 1949, 83.–87. lpp.
31. **Ozols 1961** – **Ozols, Arturs**. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1961.
32. **Ozols 1967a** – **Ozols, Arturs**. Latviešu rakstu valodas un literārās valodas vēstures pētīšanas metodes un sistēma. *Raksti valodniecībā*. Rīga : Zinātne, 1967, 452.–460. lpp.
33. **Ozols 1967b** – **Ozols, Arturs**. Sintaktiskā pieeja locījumu mācībai. Arturs Ozols. *Raksti valodniecībā*. Rīga : Zinātne, 517–523. lpp.
34. **Rozenbergs 1957** – **Rozenbergs, Jānis**. *Ģenitīvs bez prievārda apzīmētāja funkcijā mūsdienu latviešu literārajā valodā (salīdzinājumā ar krievu valodas konstrukcijām)*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. S. Gruzdeva. Ļeņingrada : Ļeņingradas Valsts universitāte, 1957.
35. **Soida 1954** – **Soida, Emīlija**. *Vārdkopas jaunlatviešu publicistiskajos darbos*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Pauls Ariste. Rīga : LVU, 1953. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. Arturs Ozols. Rīga : LVU, 1954.
36. **Staltmane 1958** – **Staltmane, Velta**. *Par darbības vārdu veidiem mūsdienu latviešu literārajā valodā*. [Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei]; zin. vad. B. Serebreņikovs. Rīga : Valodas un literatūras institūts, 1958.
37. **Strautiņa 1977** – **Strautiņa, Vaira**. Algoritmisko shēmu izmantošana valodas mācības stundās. Prasmju un iemaņu veidošanas ceļi un metodes mācību procesā skolā un augstskolā: *zinātniski metodisku rakstu krājums*. Liepāja : V. Lāča Liepājas Valsts pedagoģiskais institūts, 1977, 91.–94. lpp.

DISCUSSION OF SOME ASPECTS OF THE CONTENT OF LATVIAN LANGUAGE LEARNING IN SCHOOLS IN 1950S-1970S

Summary

The **aim** of the given paper is to analyse how linguistic ideas differ in their scientific and school applications in relation to certain study content.

For a long period it was defined in the school study programmes that Latvian should be taught as a science by noting the fact that it is impossible to cover the entire scientific system. The author of this paper agrees with Artūrs Ozols who recommended to separate scientific linguistics and school linguistics. In case of scientific linguistics it is certainly reasonable to cover all branches of linguistics and recent developments which contribute to the research of the Latvian language. Meanwhile, school linguistics should be defined as a set of linguistic ideas to be covered in a school study programme. The respective study content which is selected and aligned in line with the needs of students is further included in textbooks designed according to the study programme requirements.

The paper focuses on the impact of linguistic research on the study content by paying special attention to doctoral thesis of linguists which became or could become a basis for a new or advanced study content, and on some specific study content elements covering phonetics, morphology and syntax. For instance, regarding the study content of phonetics, the given paper covers teaching of sound transitions by also describing advancement of the respective study content. In morphology, the article covers the study of particles, while in syntax – the linguistic interpretation of the sentence subject and syntax of word groups.